

Egy görög követ az ókori Indiában

Megaszthenész (kb. Kr. e. 350/5-290)

Wojtilla Gyula

Élete

Megaszthenész születési helyéről, származásáról és életéről az indiai utazását közölteken kívül nagyon keveset tudunk. Az bizonyos, hogy görög volt, hiszen neve görög, és egy gyakori névtípust képvisel (v.ö. Androszthenész, Démoszthenész). Azok a kutatások, amelyek megpróbálták őt Kis-Ázsiából, valamelyik ión városból származtatni, nem jutottak megnyugtató eredményre. Mi több, annak ellenére, hogy a Szeleukida állam követe lehetett, a Szeleukosz Nikátorhoz fűződő kapcsolata sem egészen világos. Sztrabón csupán annyit mond, hogy „őket ugyanis követként küldték Pátaliputrába – Megaszthenészt Csandraguptához, Daimakhoszt pedig ennek fiához, Binduszarához, s valamilyen okból utazásaikról ilyen emlékiratokat hagytak hátra.” Az idősebb Plinius, amikor az Indiáról szóló forrásokról beszél, olyan görög szerzőket is

említ, akik „az indiai királyoknál tartózkodtak, így az ott élő népek erejéről tudósítottak: mint Megaszthenész és Dionüsziosz, utóbbit Philadelphosz kifejezetten e célból küldte oda.” Arrhianosz *Indiké* című művében ezt írja: „Úgy vélem azonban, hogy még Megaszthenész sem járta be India földjének nagy részét, noha többet látott, mint a Nagy Sándorral, Philipposz fiával együtt ide érkezők. Elmondása szerint találkozott Csandraguptával, a leghatalmasabb indiai királlyal, aki még Pórosznál is hatalmasabb volt.”

Arrhianosz szerint Megaszthenész a küldetése előtt Arakhosziában Szibürtiosz környezetében élt, aki Arakhoszia, Gedrószia és Oreité újonnan kinevezett szatrapája volt, és akinek a szolgálati helye a mai Afganisztánban, Kandahár környékén lehetett. Ez a terület nem sokkal Megaszthenész indiai küldetése után India része lett, ezt tanúsítja Asóka (Kr. e. 272–232) itt elhelyezett görög-aramaeus kétnyelvű felirata. Ez mindenestre azt jelenti, hogy ismerte a Keletet. Bár nem zárható ki, mint azt néhány tekintélyes tudós is állítja, hogy Szibürtiosz küldte őt Indiába. Valószínűbbnek tűnik azonban, hogy Szeleukosz volt a megbízó. A 15. században élt itáliai domonkos szerzetes, Annus da Viterbo talán azért vélte őt tévesen perzsának, mert a perzsa birodalom eme keleti tartományában nyilván sok évet töltött Megaszthenész.

Életpályája csúcsa a Csandraguptánál tett látogatása volt, élete hátralévő részéről semmit sem tudunk. A küldetésével kapcsolatban régi kérdés az, hogy egy hosszabb ideig tartó követségről, vagy többszöri látogatásról volt-e szó. Csekély bizonyíték támasztja alá azt a feltevést, mely szerint 303–292 között Pátaliputrában tartózkodott, és küldetése, amely

a Szeleukosz és Csandragupta közötti megállapodással kezdődött, Binduszára uralkodásának az elejéig tartott, amikor azután feltehetően Daimakhosz váltotta fel. A korszak néhány neves kutatója 10 éves vagy legalábbis sok éves indiai tartózkodásra gondol. A többszöri látogatást azonban ugyancsak több kiváló kutató hangoztatja. Ez utóbbi feltevés melletti szokásos érv az, hogy India egészségtelen éghajlata miatt a külföldiek inkább rövidebb időszakokat szoktak Indiában tölteni. Ez azonban több szempontból sem tekinthető üggyöntő érvnek. Legfőképpen azért nem, mert ennek az érvnek az egyik fő szószólója sohasem töltött hosszabb időt Indiában. Nem szabad arról megfeledkezni, hogy Megaszthenész nem egy mérsékelt övi vagy hideg ország szülötte. Egy másik híres görög, Démétriosz Galanosz például a 18-19. században 50 évig élt Indiában. (Én magam is éltem rövid szabadsággal megszakítva 3 évig Indiában, ráadásul a nyáron különösen forró Delhiben.) Igaz, a hosszú követség ellen szól viszont az, hogy arról nincs tudomásunk az ókorból, hogy valakit valahová több évre követnek akkreditáltak volna.

Beszámolója alapján az biztos, hogy meglátogatta Pátaliputrát és Csandragupta táborát, ahol nem kevesebb, mint 400 000 ember volt, de ezen kívül a környéken nem sok mást látott. Észak-nyugat India viszonyairól, ez a mai Pakisztán, természetesen jól tájékozott volt. Arrhianosz *Anabászis*ának az a mondata problematikus, amely arra látszik utalni, hogy találkozott a „nagyobb” Pórosszal, de sokan mégis úgy gondolják, hogy ezt túl könnyű volna szövegbe-toldásnak tekinteni és kihagyni. A mondat alapján, persze csak hipotetikusan, elképzelhető, hogy Megaszthenész talán

egyszer látogatta meg Indiát, küldetése egy évig tartott, és mindez nagyjából Kr. e. 305 után történt, miután a Szeleukosz-Csandragupta békeszerződést ratifikálták. Ha Megaszthenész ekkor 50 éves volt, az még elfogadható kor egy királyi küldött számára. Ez azt jelentené viszont, hogy Nagy Sándor hadjáratának kezdetekor 20 éves volt. Lehet, hogy seregében szolgált végig, és így találkozhatott Pórosszal. A források nem említik őt a király társaságában. Valószínűleg alacsonyabb katonai rangja volt, és azokhoz a csapatokhoz tartozott, amelyeket Sándor Indiában hagyott. Vagy az is elképzelhető, hogy Szibürtiosszal volt lelegejétől fogva Arakhósziában, a mai Kandahár környékén, és Pórosszal egy a szomszédos indiai szatrapiaikban tett látogatása során találkozott.

Indiai utazásának történeti háttere

Miután Kr. e. 323 júniusában Nagy Sándor meghalt, trónjáért azonnal hatalmi harc kezdődött a hozzá közelálló katonai vezetők között. Mivel egyikük sem volt olyan erős, hogy a hatalmat megszerezze, a birodalmat három részre osztották. 312-től a perzsa birodalom keleti részének, amely részben az Indiával szomszédos területeket is magába foglalta, az ura, Nagy Sándor egyik kiváló hadvezére, a Kr. e. 358/354 körül született Szeleukosz Nikátor, azaz „Győztes” lett. A róla elnevezett Szeleukida állam az ő idején érte el a legnagyobb területi kiterjedését. A Szeleukida állam politikai történetét egészen Kr. e. 129-ig, amikorra a birodalom egy

jelentéktelen államocskává zsugorodik össze, a Nagy Sándor ázsiai hódításának megtartásáért folytatott kétségbeesett és végeredményben sikertelen harc jelentette. Ennek a harcnak az egyik első állomása az Észak-Indiában Kr. e. 322 körül létrejött Maurja dinasztia megalapítója, I. Csandragupta ellen viselt háború. A háború részleteiről sajnos nincsenek forrásaink. Sztrabón a végeredményre utalva azt írja, hogy „Arianának, amely a perzsák birtokában volt, az Indus volt a határa; később ugyanis Arianának jó része is az indusok kezébe került, amelyet a makedónoktól kaptak.”, illetve, hogy „Ezekből az Indus melletti területekből mindaz, ami azelőtt a perzsáké volt, most az indusoké. Alexandros (Nagy Sándor) ugyanis ezt elvette az arianosoktól és ott sajátos településeket létesített, de Seleukos Nikatór Sandrokottosnak (Csandragupta) adta, amikor sógora lett, s ezért 500 elefántot kapott.” A Kr. u. 1. század végétől talán 165-ig élt Appianosz *Szüriaké* című munkájában kicsit bőbeszédűbb: „Szeleukosz még az Induson is átkelt, és a folyó túlpartján lakó indiaiak királyát Csandraguptát is megtámadta, de végül barátságot kötött vele és ezt házassággal is megpecsételték. Ezeket részben Antigonosz halála előtt (Kr. e. 301), részben Antigonosz halála után vitte végbe.” Iustinus római történetíró csupán a háború tényét jelzi: „Azután átkelt (ti. Szeleukosz) Indiába, amely Sándor halála után lerázta nyakáról a szolgaság igáját, megölvén Sándor helytartóit. A felszabadítás kezdeményezője Sandrocottus (Csandragupta) volt, de ez a névleges szabadságot a győzelem kivívását követően szolgasággá változtatta, mert az ország elfoglalása után maga kényszerítette szolgaságba a népet, amelyet az idegen uralomtól megszabadított.”

A végeredmény egy tartós béke, és jószomszédi viszony volt, amire a birodalom nyugati felén háborúzó Szeleukosz Nikátornak feltétlenül szüksége volt. Csandraguptának is előnyére vált, mert India határait messze nyugatra, mai Afganisztán közepéig tolt, és közben hatalma a saját országában tovább erősödött. Megaszthenész követségére, utazására ebben a kedvező légkörben került sor.

Műve

Megaszthenésznek egy műve ismeretes, ez a négy könyvből álló *Indiké*, amely sajnos eredeti formájában nem maradt ránk. Az ismert töredékek különböző klasszikus szerzők, legnagyobbbrészt Diodórosz (Kr. e. 1. század), Sztrabón (Kr. e. 64 – Kr. u. 21), Arrhianosz (Kr. u. 2. század) munkáiban őrződtek meg idézetek formájában. Mivel a náluk olvasható azonos tárgyú idézetek tartalmi eltéréseket mutatnak, megbízhatóságuk, szigorúan véve, bizonytalan marad. A Megaszthenész szöveghagyomány értékelésénél azt is figyelembe kell vennünk, hogy a nevezett hellenisztikus szerzők érdeklődési körében India nem állt a középpontban, és mivel mindhármukat közel azonos témák érdekelték, eszerint válogattak, és ennek az lett az eredménye, hogy Megaszthenész művének a legnagyobb része végleg elveszett. Ennek ellenére, főleg a korszak indiai történelmére vonatkozó indiai források szegénysége miatt a modern történettudósok széles körben használják ezeket, ami persze egy sor ellentmondással és

problémával jár. Amennyiben elfogadjuk, hogy egy többé-kevésbé megbízható szerzővel van dolgunk, akkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy bizonyára olyan anyagot válogatott össze, amely közönségét is érdekelte, és azt úgy adta elő és magyarázta, hogy azzal közönségének is a kedvére tegyen. Nagyon valószínű, hogy amikor művét írta, nem az évezredekkel később az írását faggató tudós filológusokra gondolt, akik egy másik világ és kultúra gyermekei, ennél fogva természetes, hogy sok olyan adat hiányzik a művéből, amiket mi elengedhetetlennek tartunk.

A felsorolt három görög szerzőn kívül fontos töredékeket őrzött meg az idősebb Plinius (Kr. u. 23/4–79), Curtius Rufus (Kr. u. 1. század), Aelianus (Kr. u. 165–230), Nikolaosz Damaszkénosz (szül. Kr. e. 64), Solinus (Kr. u. 3. század). Ezek közül a Pliniusnál fennmaradt idézetek a legjelentősebbek. Ezt a szövegtörzset egyes tudósok az említett három görög szerző kivonata mellett a negyedik kivonatnak tartják. A töredékek forrásértékéből azonban sokat levon az a tény, hogy Plinius az említett görög szerzőknél sokkal lazábban kezelte forrásait.

A töredékeket eddig háromszor adták ki. Schwanbeck 1846-os kiadása tartalmazza az első rendszeres gyűjteményt, 59 töredéket, amit egy jó (de mára reménytelenül elavult) kommentár kísér. Müller 1878-as kiadása többé-kevésbé Schwanbecket követte, noha sok mindent kihagyott, például a Schwanbeck által bizonytalannak tartott részeket. A klasszika-filológusok számára ezeket teljesen elavulttá tette Felix Jacoby kiadása (FGrH 715), amit sajnos az indológusok kevésbé ismernek. Müller latinra fordította

a fragmentumokat, McCrindle 1877-ben pedig angolra Schwanbeck szövegkiadása alapján. Arrhianos *Indikéjének* kiadása és kommentárjai (Chantraine [1927] és von Hinüber [1985]) nagyon értékesek a Megaszthenész kutatás számára.

Sztrabón a *Geographia* 15. könyvének első fejezetét Megaszthenész alapján írta, akinek a beszámolóját azután a Nagy Sándorral foglalkozó történetírók más műveivel gondosan egybevetett. Elhagyta az eredetiből mindazt, amit nem talált szórakoztató narratívának vagy látványos leírásnak. Noha Sztrabón és Arrhianosz is általában pontosságra törekedtek, Megaszthenészre nézve Sztrabón mégis jobb forrás.

Diodórosz kivonata sok autentikus anyagot tartalmaz, ilyen például a hét osztályra vonatkozó rész. Azonban adatait nem egyedül csak Megaszthenésztől szerezte; egyes szövegrészek Onészikritoszra vezethetők vissza.

Úgy tűnik Curtius is sok mindent átvett Megaszthenésztől: földrajzi beszámolókat, az indiai szokások leírásait és az indiai királyok és filozófusok szokásait.

A ránk maradt töredékek bizonyítják, hogy Megaszthenész megfigyelései helyszíni megfigyelések. Csak Indiában juthatott a következő információkhoz:

Sztrabón XV, 1, 20 szerint „Megaszthenész India gazdagságát azzal jelzi, hogy évenként kétszer hoz termést, mint Eratoszthenész is mondotta, amikor téli és nyári vetésről beszélt, s ugyanígy az esőzésről.” Ez a bevett gyakorlat ma is, és erről a Kr. e. 9. századtól folyamatosan szólnak az indiai források is.

A Gangesz sokkal nagyobb, mint az Indus és a többi folyó, állítja a 14. számú fragmentum, és ennek alapján Arrhianosz:

„A folyam menti és tengerparti városokat fából építik, a vályogtéglából épült házak ugyanis nem lennének tartósak az esőzés és a partjaikból kilépő s a síkságokat elárasztó folyók okozta árvizek miatt. Azok a városok azonban, amelyek kiemelkedő és kopár csúcsokon épültek, téglából és vályogból készülnek.”

Pátaliputra leírása, mint már erről volt szó, egy szemtanú beszámolója. Sztrabónnál olvasható a leírás: „Ennek (a Gangésznek) és egy másik folyónak az összefolyásánál épült Pátaliputra: hosszúsága 80 (13 120 m), szélessége 15 stadion (2 460 m) és paralelogramma alaprajzú. Cölöpkerítés veszi körül, amelyen nyílások vannak, hogy rajtuk keresztül nyilazni lehessen; előtte árok is húzódik, részint védelmi célból, részint a város szennyvizének a befogadására. Azt a népet, melynek a területén ez a város fekszik, prasziosznak nevezik, s ez a legkülönb valamennyi között, királyuknak pedig a saját születési neve mellett a város nevéből képzett Palibothrosz nevet is viselni kell, úgy mint Csandraguptának, akihez Megaszthenész követségbe ment.” A cölöpkerítés és a védelmi árok létezését megerősítették a modern Patna Bulandibágh városrészében folytatott régészeti feltárások. Arrhianosz *Indikéjében* ez áll: „India legnagyobb városának neve Palimbothra, a praszioszok földjén, az Errannoboas és a Gangés összefolyásánál. A Gangés India legnagyobb folyója, az Errannoboas pedig a harmadik India folyói között; a többi folyónál nagyobb, de mögötte marad a Gangésznek, miután maga is a Gangészbe ömleszti vizét. Megaszthenész azt állítja, hogy a város hossza mindkét irányban ott, ahol a legnagyobb: 80 stadion szélessége pedig 15 stadion. A várost 6 plethron

(180 m) szélességű és 30 könyök mélységű árok veszi körül, a városfalon 570 bástya van elhelyezve, és 64 kapu vezet rajta át.”

Az elefántok befogásáról és betanításáról szóló feljegyzései csak olyan embertől származhatnak, aki a helyszínen járt, személyes megfigyeléseket tett, és a megfelelő szakemberektől elegendő információkhoz jutott. Elég az Arthasásztra II. könyvének 32. és 33. fejezetében megőrzött hagyományra gondolnunk.

Diodórosz: „Az indiaiak földjén van a legtöbb elefánt, mégpedig a legnagyobbak: természetükkel és erejükkel nagyon kitűnők. Ez az élőlény nem valami különleges módon párosodik, mit ahogyan azt némelyek állítják, hanem a lovakhoz és a több négylábúhoz hasonlóan. A vemhesség legkevesebb tizenhat hónapig tart, de legfeljebb tizennyolcig. Többnyire egyet ellenek, mint a kancák, és az elefántborjat hat évig táplálja az anyja. A legtöbb elefánt annyi ideig él, mint a leg hosszabb életű ember, a legöregebbek pedig kétszáz évig.”

Sztrabón a vad elefántok befogásáról tudósít: „Egy négy vagy öt stadionnyi (656 – 820 m) kopár területet mély árokkal vesznek körül, s nagyon keskeny híddal teszik lehetővé a bemenetelt. Azután beengednek három vagy négy nagyon szelíd nőstényt, ő maguk pedig rejtett kunyhókban leselkednek. Nappal nem mennek oda a vadak, éjjel azonban egyenként belopakodnak. Ha már bementek, titokban elzárják a bejáratot, azután bevezetik a szelíd harcosok közül a legbátrabbakat s megkezdik ellenük a harcot, egyúttal azonban éheztetéssel is gyengítik őket. Amikor már kimerültek, a hajtók közül a legvakmerőbbek észrevétlenül leszállnak,

s mindegyik a saját állatának a hasa alá csúszik; innen tovább kúszva a vad alá lopózik, s a lábait összeköti. Ennek megtörténtével megparancsolják a szelídeknek, hogy addig üssék a megkötözötteket, amíg csak a földre nem esnek, mikor pedig már elestek, a nyakukat nyersbőr szíjakkal a szelídekéhez kötik. Hogy azonban a rájuk felszállni akarókat le ne rázhassák, a nyakukon körös-körül bevágásokat tesznek s ezekre helyezik a szíjakat, tehát a fájdalom miatt engednek a köteleknek és nyugton maradnak. Azután az elfogottak közül a használat célja szerint kiválogatják az idősebbeket vagy fiatalabbakat, a többi pedig az istállóba hajtják s ott a lábaikat egymáshoz, a nyakukat pedig egy jól megerősített oszlophoz kötözve éheztetéssel szelídítik őket; azután zöld náddal és fűvel újra feljavítják őket. Ezután megtanítják őket engedelmeskedni a hajtóknak, egyeseket beszélgetéssel, másokat énekléssel és zeneszóval szelídítve. Ritkán fordul elő nehezen szelídíthető; természetüknél fogva szelídek és engedelkenyek, úgyhogy közel állnak az értelmes lényekhez. Egyesek a harc folyamán elesett és vére vesztett hajtójukat fölemelik és kimentik a csatából, mások pedig az első lábaik közé menekülteket azzal mentik meg, hogy harcolnak értük. Ha pedig az etetőik és tanítóik közül valamelyiket dühükben megölték, olyan vágyakozás szállja meg őket utána, hogy bánatukban még az evéstől is tartózkodnak, sőt az is előfordul, hogy éhen pusztulnak.”

Megaszthenész görög közönségnek írt, s a görög etnográfia hagyományait követte. Természetes volt számára az *interpretatio graeca*, vagyis az, hogy a dolgokat görög szemüvegen át nézze, és a görög irodalmi konvenciókat alkalmazza.

Egy jó példa erre az idegen istenek azonosítása az ismert görög istenekkel. Sok tisztségviselő esetében a görög társadalomból ismert terminusokat használja. Az indiai társadalom hetes tagolódásáról szóló leírást a hellenisztikus Egyiptom és bizonyos görög gondolkodók felfogása befolyásolta.

Ebből egyenesen következik, hogy beszámolójának van néhány olyan pontja, amely nem reális, hanem inkább a Nagy Sándorról író történetírók felfogását, illetve az indiai viszonyok sajátos idealizálását mutatja. Ilyen idealizálásnak tűnik az, amikor Megaszthenész azt állítja, hogy Indiában nem voltak rabszolgák. Diodórosznál ezt olvashatjuk: „Az a törvény ugyanis, hogy náluk egyáltalán senki sem lehet rabszolga, hanem szabadok maradván az egyenlőséget tisztelik minden(ki)ben.” Arrhianosz *Indikéje* szerint „az is fontos jelenség Indiában, hogy minden ind ember szabad, nincs közöttük rabszolga. Ebben a vonatkozásban a lakedaimoniak megegyeznek az indekkel; a lakedaimoniaknál azonban a heiloták rabszolgasorban vannak, és rabszolgamunkát végeznek, Indiában viszont egyáltalán nincs rabszolga, legkevésbé maguk az indek közül.” Az indiai források nem ezt tanúsítják, mert ezek azt mutatják, hogy a rabszolgasághoz hasonló függési viszonyok széles skálája létezett.

Ide tartozik az is, hogy Megaszthenész más görög írókhoz hasonlóan maga is előszeretettel vesz át kész irodalmi anyagot a korábbi görög irodalomból. Így nála is több mesés történet származik Hérodotosztól és Ktésziasztól.

A klasszikus íróknál akad néhány olyan szövegrész, ahol hiányzik a kútfőre, nevezetesen Megaszthenészre való utalás, mégis jó okunk van azt feltételezni, hogy a kérdéses

információ végső soron tőle származik. Álljon itt két fontos megállapítás:

Sztrabónnak az a megjegyzése, hogy „nem ismerik az írást, hanem mindent emlékezet alapján intéznek”, helyszíni megfigyelésre utal. Az indiai kultúrában a szájhagyománynak és az emlékezet ápolásának világviszonylatban egyedülálló szerep jutott egészen a legújabb időkig, ennek magam is számtalan alkalommal tanúja voltam.

Az Aelianusnál és Nikolaosz Damaszkénosznál olvasható állítás, hogy Indiában nem volt uzsorakamat. Ez egyébként nem felel meg a valóságnak, Indiában, a szanszkrit források szerint, a Kr. e. első évezred elejétől folyamatosan létezett uzsorakamat.

Felmerül a kérdés, hogy Megaszthenész a saját megfigyelésein kívül, honnan szerzett információkat.

Biztosan találkozott bráhmanákkal, mert tőlük szerezhetett olyan információkat az ősi kronológiáról, mint például azt, hogy Dionüszosztól Szandrakottoszig (ez utóbbi Csandragupta görögösített neve) 153 király, összesen 6042 évig uralkodott. Az ehhez hasonló valószínűtlen számok ugyanis a szanszkrit nyelvű puránákban (a szó jelentése: régi történet) fordulnak elő.

A mindennapi szokásokról, a ruhákról és díszekről, az étkezésről és a szexuális szokásokról szóló leírások hitelesek. Arrhianosz Megaszthenész és Nearkhosz alapján ezt írja: „...lenvászon ruhát viselnek ... A comb közepéig érő vászoninget viselnek, és köpenyüket vagy vállukra borítják, vagy fejük köré tekerik. Elefántcsontból készült fülbevalót csak a leggazdagabb indek viselnek ... Az indek fegyverzete

nem egységes. Gyalogosaik akkora íjat viselnek, amekkora az íjhordozó testmagassága ... Nyilaik csaknem három könyök hosszúak. Egy ind harcos nyilának semmi sem tud ellenállni, sem a pajzs, sem a páncél, sem bármilyen még erősebb védőfegyver. .. Hátasállatként leginkább a tevét, lovat és a szamarat használják, a gazdagok pedig az elefántot. Az indiai királyok hátasállata az elefánt.”

Helyes az a megfigyelése, hogy a halottaknak nem állítanak emlékműveket. Indiában Megaszthenész korában kizárólag hamvasztásos temetés volt, az elhunyt porait folyóvízbe szórták, ahogyan ezt a hinduk ma is teszik. A halott tisztelésére elhangzó ének említése összehasonlítható a sráddha szertartással. Ez egy olyan szertartás, amelyet minden évben az illető személy elhalálzásának évfordulóján végez egy erre szakosodott pap.

Az a megfigyelése, hogy a királyt női testőrök veszik körül igazolható a szanszkrit és tamil nyelvű forrásokból.

Megaszthenész beszámolójának a történészek számára talán legfontosabb, és részleteiben sokat vitatott része az, ahol a korabeli indiai társadalom hét részre tagolódásáról ír. Ez a szöveg Diodórosz „Történeti könyvtár” című művének 2. könyvének a 40. fejezetében, Sztrabón *Geógraphikája* 15. könyve 1. fejezete, 40-49. alfejezeteiben, és Arrhianosz *Indiké* című munkájának a XI. fejezetében olvasható.

A szövegrész értékelésénél több fontos kérdés merül fel. A legelső az, hogy az említett szerzőknél megőrződött szöveg mennyire eredeti, mennyire magyarázó körülírás. További kérdések, hogy a hetes felosztás vonatkozhat-e a kasztokra, és mennyire befolyásolta a nevezett szerzőket a hellenisztikus

kultúra historiográfiája. Nem elhanyagolhatók az utóbbi másfél évszázadban a modern tudósoktól származó magyarázatok sem. Sztrabón szövege a következő:

„Azt mondja Megasthenés, hogy az indiai nép hét csoportra oszlik. Tekintélyben a bölcsek az elsők, bár számszerűleg ők vannak a legkevesebben. Ezekhez fordulnak egyénileg mindazok, akik az isteneknek vagy a megholtaknak mutatnak be áldozatot, államilag pedig a király az ún. nagygyűlés alkalmával, amelyre újévkor valamennyi bölcs összejön a király előcsarnokában, és mindegyik előadja a nyilvánosság előtt, ha megállapított valami hasznos dolgot, vagy a növények és állatok termékenysége vagy az államvezetés tekintetében megfigyelt valamit. Akire azonban háromszor rábizonyult a tévedés, annak a törvény értelmében az egész életén át hallgatnia kell, akinek viszont igaza van, annak megítélik az adómentességet.”

40. A második csoport a földműveseké: ők vannak a legtöbbben és nagyon jóra való emberek, mivel mentesítve vannak a hadiszolgálat alól és zavartalanul dolgozhatnak, a városba nem járnak be sem más valami ügyben, sem közös szolgálatlételre. Gyakran megtörténik, hogy ugyanazon időben és helyen egyesek csatasorba állnak s az ellenséggel szemben életüket kockáztatják, ezek pedig biztonságban szántanak és kapálnak, mert amazok védik őket. Az egész föld királyi birtok, így bérletben művelik a termény negyedrészeért.

41. Harmadik a pásztorok és vadászok csoportja: egyedül ezeknek szabad vadászniuk és állattenyésztéssel foglalkozniuk, igásállatokat eladniuk és bérbe adniuk. Mivel vándoréletet folytatnak és sátrakban laknak, a királytól kapnak gabonát annak fejében, hogy megóvják a földet a vadállatoktól és

kártékony madaraktól. Lovat és elefántot magánember nem tarthat, mindkettő királyi tulajdonnak számít, a felügyelők vigyáznak rájuk.

46. Azt mondja Megasthenés, hogy a vadászok és pásztrok után a negyedik a kézművesek, kiskereskedők és fizikai munkások csoportja. Egy részük adót fizet és meghatározott szolgálatokat végez, a fegyverkovácsok és hajóácsok azonban bérüket és ellátásukat a királytól kapják, mert egyedül neki dolgoznak. A katonáknak a fegyvereket a táborfelügyelő adja ki, a hajókat pedig a hajóhadparancsnoka adja bérbe a hajózóknak és kereskedőknek.

47. Az ötödik a harcosok rendje, akik egyéb idejüket tétlenségben és mulatozással töltik. Őket a királyi kincstár <tartja el, és a királyi székhely közelében élnek>, hogy amikor szükségessé válik, azonnal kivonulhassanak, mivel személyükön kívül semmi mást nem visznek magukkal.

48. A hatodik a felügyelők rendje. Ezeknek az a kötelességük, hogy mindent megfigyeljenek, ami csak történik, s titokban jelentsék a királynak; ehhez segítőtársakul veszik a kénőket, a városban szolgálók a városban lévőket, a táborban szolgálók az ottaniakat. Erre a legjobb és legmegbízhatóbb embereket alkalmazzák.

49. A hetedik a király tanácsosainak és bizalmasainak rendje: ezek töltik be a főbb hivatalokat és bíróságokat, s intézik az egész állam kormányzását. Nem szabad egyik rendből a másikba nősulni, sem a foglalkozást vagy munkát egy másikkal fölcserélni, sem ugyanazon embernek több foglalkozást űzni, kivéve, ha valaki a bölcsek közé tartozik; annak ugyanis kiválósága miatt meg van engedve.”

A „csoport”, „rend” kifejezésekkel Földy József a görög *merosz* és *genosz* fogalmakat nem egészen következetesen fordítja. Ez nem is csoda, mert az ezek értelmezésével foglalkozó modern szaktudósok között sincs egyetértés. Van olyan tekintélyes tudós, aki mindkettőt „osztály” jelentésben fordítja. A töredékek egy 19. századi neves angol fordítója a *meré* formát „részek”, a *genea* alakot „kasztok” jelentésben fordítja. Ez utóbbi értelmezés, ami pontatlan és félrevezető, erős gyökeret vert, különösen a görögül nem tudó indiai és más történészek körében. Egy ismert német tudós szerint az első fogalom az illetékes csoportok pénzügyi egységekbe tartozására, a második a közösség elrendezésére vonatkozhat. Annyi bizonyos, hogy kasztokról nem lehet szó, mert ez a hetes felosztás semmiképpen nem hozható összhangba mindazzal, amit a Maurja kor társadalmáról tudunk.

Az egyes részmegállapításokhoz ugyancsak akad hozzáfűznivaló.

A bölcsek görögül filozophoi a bráhmanákat foglalja magában, de a 15. 1. 59-ben, ugyancsak Megaszthenészre hivatkozva a bölcseknek egy másik csoportjáról a buddhista szerzetesekről is szól, Ez a kettős felosztás látható Asóka (Kr. e. 272-232) feliratain. A bráhmanák a hagyományos indiai társadalmi ranglétra legmagasabb helyét foglalják el: papok, tudósok, politikusok, modern kifejezéssel élve szellemi foglalkozású szakemberek.

A földművesek jelentős része királyi földeken dolgozott, ahogyan azt a nevezetes Arthaszásztrából, amely részben a Maurja korszak viszonyait tükrözi, is ismerjük. A földművesek mentesítése a katonaság alól tipikus indiai intézmény, az

ún. varna rendszerben, majd a kasztrendszerben a katonáskodás egy adott társadalmi réteg kötelessége volt. A földművesek fizetése, a termés egynegyede rendkívül kedvezőnek tűnik, de ezt az indiai források nem igazolják. Diodórosznál ettől eltérő véleményt olvashatunk: „A földért bért fizetnek a királynak, minthogy Indiai minden földje királyi tulajdon, és egyetlen magánember sem birtokolhat földet, a bérösszege kívül negyedet teljesítenek a királyi kincstárnak.”. A Sztrabón és Diodórosz közti eltérés, megnehezíti Megaszthenész eredeti véleményének a megismerését. Annyi bizonyos, hogy Indiában mindig létezett olyan jogi felfogás, amely a földet királyi tulajdonnak tartotta, amelyet az aktuális művelők különböző formában birtokoltak de nem rendelkeztek tulajdoni joggal. Megaszthenész szeme előtt a hellenisztikus államokból ismert *khóra basziliké*, vagyis „királyi föld” jól ismert jogi kategóriája lebegett, amikor ezt leírta.

A harmadik csoport esetében Diodórosz a vadászatot a pásztorok tevékenységéhez sorolja. Arrhianosz, aki Diodóroszhoz hasonlóan vélekedik, a pásztorok kategóriában megkülönbözteti a kecskepásztorokat, juhásztorokat és tehénpásztorokat. Az elefántok befogásának bonyolult művelete kellőképpen magyarázza azt, hogy ez királyi feladat és így királyi monopólium volt. Közismert tény, hogy India éghajlata nem kedvez a lótenyésztésnek, ezért India minden korban lóimportra szorult. Ez magyarázza a királyi monopólium meglétét.

A negyedik csoportba tartozók eladják munkaerejüket, egyeseket az állam alkalmaz, mint a fegyverkovácsok

és a hajóácsok, akik bért és ellátmányt kapnak a királytól. Más kézművesek viszont adót fizetnek, és az állam számára szolgáltatásokat végeznek. Ez utóbbi tevékenység ismert az Arthasásztrából.

Az ötödik csoportba sorolt katonák az indiai társadalomban valóban egy valóságos katonai kasztot képeztek.

A felügyelő kategória kiválóan ismert az Arthasásztra második könyvéből, ahol a gazdasági élet egyes szféráit felügyelők, szanszkritul adhyaksa, akinek a dolgok a szeme előtt vannak, irányítják illetve ellenőrzik. A folyók megfelelő állapotban tartása, az öntözőcsatornák felügyelete, a víz elosztása, a földmérés erős egyiptomi hatásra utal Sztrabónnál, ezért F. Jacoby ezt nem tartja hiteles Megaszthenész szövegnek.

A hetedik csoport itt leírt funkcióját nem lehet indiai forrásokból igazolni.

A házassági és foglalkozásbeli korlátozások kiválóan megfelelnek a klasszikus indiai kasztrendszer előírásainak. Az első kategória, a bölcsek esetében tett kivételt a bráhmanák említette sokféle szellemi funkciói igazolják.

A sokféle és eltérő magyarázatok figyelembevételével óvatosan azt mondhatjuk, hogy Megaszthenész a felosztást helyi megfigyelésekre alapozta, amennyiben itt foglalkozási csoportokról ír, de abban, ahogyan ezt előadta és magyarázta, görög eszmék befolyásolhatták, talán abdéri Hekataiosz, aki Kr. e. 300 körül írt, és aki csak töredékeiben ismert *Aigüptiaka* című művében, azt az elméletet népszerűsítette, hogy Egyiptom volt a civilizáció forrása.

Megaszthenész értékelése az ókorban és most

Helyenként már Arrhianosz is kritikai megjegyzéseket fűzött Megaszthenész egyes állításaihoz. Például ezt: „Megaszthenész kettő híján 160 indiai törzset sorol fel. Magam is egyetértek Megaszthenésszel abban, hogy Indiának számos törzse van, de nem tudom elképzelni, milyen ismeretek alapján írt le ilyen pontos számot anélkül, hogy maga bejárta volna India területének nagy részét, figyelembe véve azt is, hogy az itt élő törzsek nem igen érintkeztek egymással.”

A gazdag és sokszínű Megaszthenész irodalomból az egyöntetűen látszik, hogy tanúsága felhasználható a korabeli India megismerésére, de minden részletében nagy körültekintésre és kritikára van szükség. A beszámoló legnagyobb értéke, és ezzel párját ritkítja, az, hogy szerzője a helyszínen volt és azt írta le, amit látott.

Megaszthenész beszámolója még töredékes formában is az ókori India történetének egyik legbecsesebb forrása. Különleges értéke az, hogy megállapításait és a munkájában leírt információkat a helyszínen, de mindenképpen első kézből szerezte, míg az olyan kitűnő görög szerzők, mint Diodórosz, Sztrabón vagy Arrhianosz, a római írókról nem is beszélve, sohasem jártak Indiában, és ismereteiket szükségszerűen belőle és más szerzőkből merítették. Megaszthenész *Indikéje* az ismeretlen szerzőtől származó, Kr. u. 1. század közepe táján görög nyelven írt *Periplus Maris Erythraei* (A Vörös tenger körülhajózása) mellett az egyetlen eredeti leírás Indiáról, és az ismert történeti körülmények miatt közel másfél ezer évig nem talált követőre. Indiát ilyen alaposan csak Kolumbusz után ismerte meg a világ.